

TÜRKİYE'DE TARIMA DAYALI SANAYİLERİN İHRACAT POTANSİYELİ

Doç.Dr. Yusuf TUNA*

I. GİRİŞ

Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde tarım ve tarımsal potansiyel önemli bir yer tutmaktadır. Tarım, nüfusu beslemesi, istihdam yaratması yanında, sanayi sektörü için de kaynak yaratmaktadır. Bu bakımdan, sanayileşme hedefleri başlangıçta tarımdan aktarılan kaynaklarla gerçekleştirilmeye çalışılır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmanın başlangıç aşamasında ihtiyaç duyulan döviz talebi tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatı ile karşılanmaya çalışılır. Bu durum, tarımsal üretimin artırılması yanında, tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatı ile karşılanmaya çalışılır. Bu durum, tarımsal üretimin artırılması yanında, tarıma dayalı sanayilerinde geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Tarıma dayalı sanayiler çok gerekli olan tüketim maddelerini ürettikleri gibi, tarımsal kaynaklı yerli hammadde kullanmak suretiyle de döviz tasarrufunda bulunulmasına neden olmaktadır.

Başlangıçta tarımsal girdilerin kullanıldığı sanayilerin kurulması sanayileşme stratejisinin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Sözkonusu sanayiler gelişmelerini sağlamaları bakımından iş rekabete karşı korunmaktadırlar. İthal ikamesi diye adlandırdığımız bu stratejinin iki temel amacı vardır: Birincisi bu yolla sanayileşmeyi gerçekleştirmek, ikincisi ise; dış ödeme güçlüklerinin giderilmesine yönelik olarak döviz tasarrufunda bulunmaktır. Çünkü, yeni gelişen ekonomilerde bir birim döviz tasarruf etmenin marjinal faydasının, bir birim döviz kazanmanın marjinal faydasından daha fazla olduğu kabul edilmektedir.

(*) I.Ü. İktisat Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerde tarımın milli gelir ve istihdam içindeki payının yüksek olması ayrıca ihracat katkısında bulunması yanında, tarımsal girdi kullanan sanayilerin tarım sektörüne doğru geri talep yaratması, ekonominin büyük bir kesiminde olumlu yönde gelişmelere sebep olmaktadır. Çünkü, tarımsal girdi kullanan sanayilerin ithal bağımlılığının olmaması veya çok az olması üretimden elde edilen katma değerleri yükseltmektedir. Dolayısıyla bu olumlu gelişmeler, diğer sektörlerle de yansımaktadır.

Tarım sektörü Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Yıllar itibariyle meydana gelen nisbi azalmalara rağmen, GSMH'nin % 21'i, istihdamın % 54'ü ve ihracatın % 19'unu tarım oluşturmaktadır. Özellikle Türkiye'de döviz talebinin yüksek olduğu dönemlerde tarım ürünleri ve tarımsal girdileri işleyen imalat sanayii ürünleri ihracatı ekonomiye önemli katkılar sağlamıştır. Tarım sektörünün GSMH'daki payının nisbi olarak azalması iktisadi gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de tarım ürünleri ihracatı genellikle hammadde olarak ihraç edilmektedir. Oysa, tarım ürünlerinin işlenerek satılmasından elde edilen katma değerler daha yüksek oluşu tarıma dayalı sanayilerin gelişmesini gerekli kılmaktadır. İşte Türkiye'de tarımsal ürünleri işleyen sanayilerin ve bu sanayilerin üretim, ihracat potansiyelinin ne düzeyde olduğunu özet olarak incelemek üzere bu çalışmaya ele aldık.

Tarıma dayalı sanayilerin imalat sanayii içindeki yeri, ihracattaki yeri ve sözkonusu sanayilerde kapasite kullanım oranları ile, alt sektörler itibariyle üretim-ihracat ilişkisi daha çok istatisti verilere dayanılarak irdelenerek, sektörün ihracata yönelik potansiyeli hakkında bir fikir verilmeye çalışılacaktır.

2. TARIMA DAYALI SANAYİLERİN TANIMI VE KAPSAMI

Tarıma dayalı sanayinin tanımını farklı şekillerde yapmak mümkündür. Genel anlamda tarıma dayalı sanayi, toprak, bitki ve hayvan ürünlerini kapsayan tarımsal girdikleri işleyip mamul madde haline getiren sanayi kolu olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre, tarımı besleyen ve ona girdi sağlayan tarım aletleri, gübre, tarımsal ilaç gibi konular tarıma dayalı sanayi kapsamı içine girdiği gibi, gıda, içki, tütün, dokuma, orman ürünleri, kağıt, deri ve deri mamulleri de aynı kapsama girmektedir. Görüldüğü gibi tarıma dayalı sanayi kollarındaki üretim faaliyetleri çok çeşidedir. Bu bakımdan, tarımsal hammaddelerin işlenmeleri sürecinde uğradıkları değişimin derecesine göre de ayrıca sınıflandırılabilirler⁽¹⁾.

Diğer taraftan, tarıma dayalı sanayilerde girdi olarak kullanılan hammaddeler bazı ortak özellikler gösterirler:

1. Tarıma dayalı sanayilerde kullanılan girdiler mevsimlik olarak üretilen ürünlerdir.
2. Sözkonusu ürünler genellikle kısa ömürlü ve zamanla bozulabilen ürünlerdir.
3. Ürünlerin üretim, verimlilik ve kalitelerinde belirsizlik mevcuttur.

(1) DPT; *Tarıma Dayalı Sanayi Projelerinin Analizinde Ağırlık Noktaları*, DPT, Yay. No : 2033, Ankara, 1986, s. 1-3.

Tarım dayalı sanayilerde kullanılan ürünlerin yukarıdaki özellikleri göstermesi, sanayilerinde buna göre üretim faaliyetlerine yön vermesine sebep olmaktadır. Başka bir ifade ile, tarımsal üretimin ve ürünlerin özelliği, tarım dayalı sanayilerin üretim faaliyetlerinde önemli belirleyici rolü oynamaktadır. Tarımsal üretimle tarım dayalı sanayiler arasında gemişle ve talep yaratma açısından karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur. Çünkü, tarım dayalı sanayiler tarımsal üretimin işlenerek tamamen tüketilmesini sağlamaktadırlar⁽²⁾.

Bu nedenle, tarımsal üretimin artması tarım dayalı sanayilere olan talebinde arttırmaktadır. Tarımsal girdileri kullanan sanayiler tarımsal ürünlerin fazlalığı ve çeşitliliği açısından geriye doğru bir talep yaratırlar.

Tarım dayalı sanayilerdeki bu talep yaratma etkisi, tarım üreticilerinin gelirini arttırmakla, istihdam imkânlarını geliştirmekte, tarımsal organizasyonların gelişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, tarımın ekonomiye katkısı daha da artmış olmaktadır. Ayrıca tarım dayalı sanayiler, iç talebi karşılaması yanında ihracatda da önemli katkılar sağlamaktadır⁽³⁾.

Gelişmekte olan ülkelerde tarım dayalı sanayiler ihracat açısından özel bir önem taşırlar. Bilindiği gibi iktisadi kalkınmanın başlangıç aşamasında tarımsal üretim ve tarım ürünleri ihracatı sanayi sektörü için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Özellikle tüketim maddeleri sanayii (Bu sanayilerin büyük çoğunluğunu tarım dayalı sanayiler oluşturmaktadır) sanayileşmenin temelini oluşturmaktadır. Tarım dayalı sanayilerde en az düzeydeki bir üretim faaliyeti bile ürüne ekonomik düzeyde bir katma değer sağlar. Ayrıca, tarımda ithalata üretim elastikiyeti sanayie oranla daha düşük olduğundan, tarım dayalı sanayilerin yerli katma değeri daha yüksektir. Şüphesiz katma değerlerin daha yüksek olması, tarımsal girdi kullanan sanayi dallarında ithalat bağımlılığının az olmasından ileri gelmektedir⁽⁴⁾.

Diğer taraftan, tarımsal üretimin ihracat yaraucı etkisinin sanayi kesimine oranla daha fazla oluşu ve sermaye/hasıla oranının düşük oluşu da tarımsal verimliliği ve dolayısıyla tarımın, beslediği sanayi kollarındaki üretimden sağlanan katma değeri arttırmaktadır⁽⁵⁾. Bu nedenle, tarım ve tarım dayalı sanayilerin ekonomideki itici gücü önemini korumaktadır⁽⁶⁾.

Ayrıca tarım dayalı sanayilerde yerli katma değer oranı, hammaddenin işlenme düzeyi artırılarak daha fazla yükseltilebilir. Bu bakımdan tarım dayalı sanayilerde kendi aralarında birbirlerine karşı girdi talebi oluştururlar. Bütün bu gelişmeler üretim ve maliyet ilişkisine de yansıtacağından, söz konusu sanayilerin ekonomiye kalkısında artmış olacaktır.

(2) DPT; A.g.e., s.2

(3) Rifat Uysal: *Tarım Dayalı Sanayinin Geliştirilmesi, Türkiye 2. İktisat Kongresi, Sanayi Komisyonu Tebliğleri, DPT, Yay. No: 1783, Ankara, 1981 s. 246.*

(4) FAO; *Agriculture et Industrialisation, Etude de Base No : 17, Roma, 1969, s. 19-20.*

(5) TÜSİAD; *Tarım Dayalı Sanayide Durum, Yay. No: TÜSİAD T'87.1.96, İstanbul, 1987 s. 3.*

(6) Ömer ALP- *Tarım Dayalı Sanayinin Komisyonu Tebliğleri, DPT, Yay. No: 1783, Ankara, 1981, s. 241.*

Böylece tarım ürünlerinin hammadde olarak ihracaatının azaltılarak tarıma dayalı sanayi ürünlerinin payının artırılması çok olumlu sonuçlar ortaya çıkaracaktır⁽⁷⁾.

Şimdi beş yıllık kalkınma planlarında genel olarak tarıma dayalı sanayilerin ne şekilde sınıflandırıldığını vererek, sözkonusu alt sektörlerdeki gelişmeleri belirtmeye çalışalım.

Tarıma Dayalı Sanayiler :

1. Genellikle Tüketim Malı Üreten Sanayiler

- Gıda Sanayii
- İçki Sanayii
- Tütün Mamulleri Sanayi
- Dokuma ve Giyim Sanayi

2. Ara Malı Üreten Sanayiler

- Orman Ürünleri Sanayii
- Kağıt Sanayii
- Deri ve Deri Mamulleri
- Lastik Sanayii

Ayrıca, her alt sektörde kendi arasında daha alt sektörlerle ayrılmaktadır. Çalışmamızda tüketim malı veya ara malı üreten sanayileri genel olarak tarıma dayalı sanayi olarak ele alacağız ve alt sanayi kollarını yukarıdaki başlar çerçevesinde değerlendireceğiz.

3. İMALAT SANAYİİ İÇİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLERİN YERİ

Türkiye'de imalat sanayii içinde en büyük payı ara malları oluşturmakta bu suayla tüketim malları ve yatırım malları üreten sanayiler takip etmektedir. Tablo 1'de imalat sanayinin üretimi ve sektör oranları verilmiştir. Buna göre, tarıma dayalı sanayilerden oluşan tüketim mallarının payı 1989'da % 37.7 olarak gerçekleşmiştir. Tüketim malları içinde de yine 1989 yılı itibariyle gıda maddeleri ve dokuma ile hazır giyim mallarının üretimleri en büyük payı almaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki; ara malları içinde de tarıma dayalı sanayi ürünleri vardır. Bunlar; ağaç mantar ürünleri, kağıt, lastik ve tüketim mallarında dokuma veya hazır giyime dahil edilmeyen deri ve deri mamulleri üreimidir. Bu sözkonusu sanayi kollarının üretimini de dikkate aldığımızda, tarıma dayalı sanayilerin imalat sanayii içindeki payı daha da artmaktadır.

Diğer taraftan, Tablo 1'de tüketim mallarının üretiminde diğer imalat sanayii dallarına oranla yıllar itibariyle nisbi bir azalmanın meydana geldiğini görmekteyiz. Tüketim mal-

(7) Emin İŞIKLI; *Türkiye'de Tarım Ürünleri Dışsatım politikasının Genel Değerlendirilmesi, Tarım Ürünleri Dış Pazarlama Sempozyumu, TÜBİTAK, Ankara, 1985, s. 27.*

Tablo I : İmalat Sanayii Üretim ve Sektör Oranları
(1968 Fiyatlarıyla, Milyar TL.)

	1985		1986		1987		1988		1989		1990 ⁽¹⁾	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
Tüketim												
Malları	11.198.3	41.3	12.044.7	41.1	29.584.9	40.8	28.868.1	36.2	30.805.4	37.7	33.791.611	35.8
Gıda	6.435.3	23.7	6.861.7	23.4	16.548.3	22.8	15.451.2	19.4	16.191.0	20.2	17.508.994	18.5
İçki	310.4	1.1	327.3	1.1	1.023.4	1.4	1.282.7	1.6	1.357.2	1.6	1.663.006	1.8
Tütün	687.8	2.5	651.5	2.2	1.410.1	2.0	1.426.9	1.8	1.472.0	1.8	1.534.625	1.6
Dokurma	1.784.7	6.6	2.007.8	6.9	5.003.5	6.9	5.621.4	7.0	5.821.6	7.1	6.537.617	7.0
Hazır												
Giyim	1.003.9	3.7	1.129.1	3.9	3.362.5	4.6	3.440.3	4.3	3.982.2	4.9	4.670.801	5.0
Ağaç												
Mobilya	600.3	2.2	678.9	2.9	1.327.7	1.8	742.9	1.0	751.0	1.0	882.986	1.0
Ayakkabı	375.8	1.4	388.2	1.3	909.4	1.3	903.1	1.2	930.4	1.1	993.582	1.1
Ara												
Malları	11.735.5	43.4	12.616.7	43.4	32.407.0	44.7	35.180.5	44.1	35.224.5	43.0	39.829.270	42.1
Yatırım												
Malları	4.109.7	15.2	4.519.7	15.4	10.451.6	14.5	15.686.4	19.7	15.745.8	19.2	20.784.038	22.0
Toplam	27.063.5	100.2	29.281.2	100.0	72.443.6	100.0	79.735.3	100.0	81.775.7	100.0	88.678.538	100.0

Kaynak : TOBB; 1987 İktisadi Rapor s. 72-1989, s. 98-1990, s. 138.
DPT; 1991 Yılı Programı s. 154'den hazırlanmıştır. (1) Tahmin

ları üretimindeki bu nisbi azalma ekonomide sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü, sanayileşme geliştikçe tarıma dayalı sanayilerin önemide gittikçe azalır. Ancak, kişi başına işlenmiş besin maddesi tüketimi ve istihdam edilen kişi başına katma değer, gelir düzeyi yükseldikçe artma eğilimi gösterir⁽⁸⁾.

Nitekim, Türk imalat sanayiindeki gelişmelerde aynı paralelde eğilimler göstermektedir. Tarımsal üretimin milli gelir içindeki payının nisbi olarak azalması, tarımsal girdileri işleyen sanayi kollarında da kendini göstermektedir. Bu durum, imalat sanayiinin ara malı ve yatırım malları lehinde geliştiğini göstermektedir. Bununla beraber imalat sanayii içinde tarıma dayalı sanayilerin önemli bir yere sahip olduğunu ve sanayileşmenin temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz⁽⁹⁾.

Tarıma dayalı sanayilerin etkinliğini arttırmak üretim artışı sağlamakla mümkündür. Üretim artışı ise, sözkonusu sanayilerde kapasite kullanımına bağlıdır.

4. TARIMA DAYALI SANAYİLERDE KAPASİTE KULLANIM ORANLARI

Tablo 2'de tarıma dayalı büyük imalat sanayiinde tartılı olarak kapasite kullanım oranlarında yıllar itibariyle bir artma eğiliminin olduğu göze çarpmaktadır. Dokuma-giyim ve deri sanayi dallarında kapasite kullanım oranı 1985 yılında % 75.3 iken, 1989 yılında % 81.3'e ulaşmıştır. Aynı şekilde orman ürünleri sanayiinde de yıllar itibariyle diğer dallara göre, kapasite kullanım oranında daha çok bir artış meydana geldiği gözlenmektedir. Gıda-içki ve tütün imalat sanayiinde ise, yıllar itibariyle dalgalı olmakla birlikte az da olsa bir artış olduğu görülmektedir.

Tablo 2 : Tarıma Dayalı Sanayilerde Kapasite Kullanım Oranları (Tartılı Ortalama)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990(1)
Gıda-İçki-Tütün	71.9	73.7	74.1	73.8	78.4	75.3
Dokuma Giyim-Deri	75.3	80.3	81.9	82.1	81.3	81.9
Orman Ürünleri	59.8	62.8	69.7	72.7	73.3	80.2

Kaynak : İstanbul Ticaret Odası (İTO); Aylık Ekonomik Veriler, Eylül 1990, s.3
(1) 6 Aylık.

(8) DPT; A.g.e., s. 3.

(9) TÜSİAD; A.g.e., s. 4.

Türkiye'de büyük imalat sanayii iş yerlerinde tam kapasite ile çalışmama nedenleri şunlardır: (10).

	1987	1988	1989
1. Talep Yetersizliği	50.1	55.4	58.4
- İç talep	32.2	36.6	38.3
- Dış talep yetersizliği	17.8	18.7	20.2
2. Finansman Güçlükleri	23.3	22.7	20.1
3. Hammadde Yetersizliği	18.6	14.5	13.3
- Yerli hammadde yetersizliği	11.5	8.7	7.7
- ithal hammadde yetersizliği	7.0	5.8	5.7
4. Enerji Yetersizliği	2.8	2.2	2.0
5. İşçi Sorunları	4.6	4.7	5.4

Görüldüğü gibi tam kapasite ile çalışmama nedenlerinin başında talep yetersizliğindeki gelmektedir. Talep yetersizliğindeki oranda ise yıllar itibariyle bir artma eğilimi gözlenmektedir. Finansman güçlükleri, hammadde ve enerji yetersizliğindeki oranlarda ise git-tikçe bir azalma eğiliminin olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, talep yetersizliğinde birinci sırayı iç talep yetersizliği almaktadır. Tam kapasite ile çalışmama açısından yıllar itibariyle büyüyen bir oranda sorun olan iç talep yetersizliğini, aynı eğilimlerle dış talep yetersizliği takip etmektedir.

Tarıma dayalı büyük imalat sanayiinde; gıda-içki-tütün, dokuma-giyim-deri ve orman ürünlerinde 1989 yılında sırasıyla: % 78.4, % 81.3, % 73.3 oranındaki kapasite kullanım oranlarına rağmen daha sonra ele alacağımız gibi öncelikli oranda ihracatda yapılabilmektedir. Tam kapasite ile çalışmama nedenlerinin başında gelen iç ve dış talep yetersizliği eksik kapasitenin ana nedenini oluşturmaktadır. Eksik kapasitelerin ihracat ve iç talebe göre artırılması kapasite kullanım oranını büyük oranda arttıracaktır. Genellikle imalat sanayiinde kapasite kullanım oranlarının düşük olduğu yıllar, ihracatında az olduğu yıllara tekabül etmektedir⁽¹¹⁾.

Küçük imalat sanayii işyerlerinde tam kapasite ile çalışmama durumu ise daha farklı nedenlere dayanmaktadır⁽¹²⁾.

(10) İTO; Aylık Ekonomik Veriler, Eylül-1990, s. 34.

(11) Recep DERVIŞOĞLU; Tarıma Dayalı Sanayide Kapasite Kullanımı ve Diğer İretim Problemleri, TEBAİT-Tarıma Dayalı Sanayinin Sorunları Semineri (Yayınlanmış Tebliğ), Bursa, 1987, s. 4.

(12) İTO; Aylık Ekonomik Veriler, Eylül-1990, s. 37.

	1987	1988	1989
Finansman güçlükleri.....	30.8	32.6	29.2
Talep sorunları.....	18.7	28.4	30.8
Kalifiye işçi sorunu.....	21.2	14.0	22.7
Yerli hammadde sorunu.....	18.9	18.3	12.8
Ham ve yardımcı madde ithalatı sorunu.....	10.1	6.5	4.4

Küçük işletmelerin kapasite kullanımında karşılaştıkları en önemli sorun ise finansman güçlükleridir. Küçük işletmelerde talep sorunu, ikinci sırayı teşkil etmektedir. Finansman sorunu özellikle gıda sanayiinde önemli oranda eksik kapasite ile çalışılmasına neden olmaktadır. Gıda sanayiinde kapasite kullanım oranlarının tartılı ortalamaları yıllar itibariyle şu şekildedir: 1987 : % 61.8, 1988: % 51.0 , 1989: % 60.2. Gıda sanayiinde finansman sıkıntısının diğer sektörlere göre daha fazla hissedilmesinin sebebi, bu sanayi dalında işlenen ürünlerin mevsimlik ve kısa sürede bozulabilecek ürünler olmasıdır. Başka bir ifade ile, gıda sanayiinde işlenen ürünlerin özellikleri ve üretimdeki belirsizlikler, finansman kullanımının fonksiyonuna ağırlık kazandırmaktadır. Diğer taraftan, iplik dokuma ve örme sanayiinde gıda sanayiine göre kapasite kullanım oranları daha yüksektir. Bu imalat dalında 1989 yılındaki kapasite kullanım oranı % 72.4 olarak gerçekleşmiştir⁽¹³⁾.

5. TOPLAM İHRACAT İÇİNDE TARIMA DAYALI SANAYİLERİN YERİ

Sektörlerin toplam ihracat içindeki paylarına bakıldığında; madencilik ve taşocaklığı ürünleri ihracatında yaklaşık olarak nisbi bir değişimin meydana gelmediğini, tarım ürünleri ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinde nisbi bir azalmanın olduğu ve sanayi ürünleri ihracatında ise, yıllar itibariyle önemli artışlar olduğu gözlenmektedir (Tablo 3). Tabloda tarıma dayalı sanayi ürünleri; gıda sanayii ürünleri, gıda sanayii yan ürünleri, işlenmiş tütün mamülleri, işlenmiş orman ürünleri ve dokumaya elverişli işlem görmüş elyaflardan oluşmaktadır. Bu oranlara pamuk iplikleri, ham bez, sair pamuklu dokuma, halı-kilim ve hazır giyim eşyası dahil edildiğinde sırasıyla şu değerler bulunmaktadır :⁽¹⁴⁾ 1985: % 26.3, 1986: % 31.1, 1987 : % 28.6, 1988 : % 26.2, 1989 : % 26.1.

Aynı şekilde; tüm dokuma, deri-kösele mamulleri dahil edildiğide; 1985: % 54.2, 1986 : % 55.5, 1987 : % 54.4, 1988 : % 51.4, 1989 : % 46.3. O halde, toplam ihracat içerisinde tarıma dayalı sanayi ürünleri önemli bir paya sahiptir. Bu duruma göre, 1989 yılı itibariyle toplam sanayi ürünleri ihracatı içinde tarıma dayalı sanayi ürünlerinin payı % 59.2'dir.

İmalat sanayii üretiminde olduğu gibi, ihracatında da tarım ve tarımsal girdi işleyen sanayilerin payı önemli bir yer tutmaktadır. Tarıma dayalı sanayilerin ihracattaki payını be-

(13) ITO; Aylık Ekonomik Veriler, Eylül-1990, s. 38.

(14) TOBB; İktisadi Rapor 1987, s. 76-77, İktisadi Rapor 1989, s. 101, İktisadi Rapor 1990, s. 141.

lirleyen en önemli faktör, iç talep ve üretim fazlasıdır. Diğer taraftan, dış talepteki değişimler, iklim şartlarından dolayı tarımsal üretimdeki dalgalanmalar ve stok performansının ayarlanamayışı, üretim-ihracat ilişkisini belirleyen diğer faktörleri oluşturmaktadır. Daha

Tablo 3 : Sektörlerin Toplam İhracat İçindeki Payları (Milyon Dolar, %)

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Tarım Ürünleri	32.8	24.5	21.6	25.3	18.2	20.1	18.3
Madencilik ve Taşocakçılığı Ürünleri	3.3	3.4	3.1	3.3	2.7	3.2	3.5
Sanayi Ür.	63.9	72.1	65.3	71.4	79.1	76.7	78.2
a. Tarıma Dayalı Sanayi Ür.	11.7	11.3	8.1	8.9	9.4	7.6	7.0
b. Sanayi Ür.	52.2	60.8	67.2	62.5	69.7	69.1	70.9
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : TOBB; İktisadi Rapor 1990, s. 282-1989, s. 221.

önce tarıma dayalı sanayilerin payı önemli bir yer tutmaktadır. Tarıma dayalı sanayilerin ihracattaki payını belirleyen en önemli faktör, iç talep ve üretim fazlasıdır. Diğer taraftan, dış talepteki değişimler, iklim şartlarından dolayı tarımsal üretimdeki dalgalanmalar ve stok performansının ayarlanamayışı, üretim-ihracat ilişkisini belirleyen diğer faktörleri oluşturmaktadır. Daha önce tarıma dayalı sanayi üretimlerinin ihracat yaratıcı etkisinin sanayi kesimine oranla daha fazla olduğunu söylemiştik. Buna göre Tablo 4'te de görüldüğü gibi, tarıma dayalı sanayilerin 1989 yılında ihracat/üretim oranı % 27.5 gibi önemli paya sahiptir. Aynı zamanda yıllar itibariyle bu oranın arttığı gözlenmektedir. Aynı eğilim tarıma dayalı sanayi alt sektörlerinde de görülmektedir. İhracat/üretim oranında ise, en yüksek payı dokuma ve hazır giyim oluşturmaktadır. "Dokuma-giyim sanayii imalatı ihracatının, toplum ihracat içerisinde her zaman önemli bir payı olmuştur⁽¹⁵⁾.

Tarıma dayalı sanayilerin üretimlerindeki katma değer yüksek oluşu ve ihracat/üretim oranının diğer imalat sanayii üretim dallarına göre fazla oluşu, söz konusu sanayilerin önemli ihracat potansiyeline sahip olduklarını göstermektedir. Ancak, gelişmekte olan ekonomimizde döviz talebinin çok yüksek olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, tarıma dayalı sanayilerin önemli ihracat potansiyeline sahip olduklarını göstermektedir. Ancak, geliş-

(15) A. Ümit DANIŞMAN; 24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin İhracatımızda Doğurduğu Yapısal Değişimlere Bir Araştırma, DPT, Yay. No : 2037, Ankara, 1986, s. 52.

mekte döviz talebinin çok yüksek olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, tarıma dayalı sanayilerin üretimleri daha da artırılabilir. Tarıma dayalı sanayilerde üretimin artırılması, sözkonusu sanayilerin talep yarattığı tarımsal üretimde de artışların olmasına sebep olacaktır. Bu durum ise, tarım sektöründen tohumdan ürüne kadar kalite ve verimliliğin artmasını sağlayacaktır.

Tablo 4 : İmalat Sanayiinde İhracat/Üretim Oranları

1985	1986	1987	1988	1989	1990 ⁽¹⁾	
Tarıma Dayalı Sanayiler	21.1	20.0	27.0	26.5	27.5	28.8
Gıda	12.0	11.4	13.8	12.7	13.2	13.1
İçki	4.0	2.7	2.5	2.7	2.6	2.7
Tütün	30.2	31.0	29.8	26.4	31.3	32.1
Dokuma	39.0	38.6	50.6	53.1	53.6	56.6
Hazır Giyim	64.3	53.5	79.6	65.1	65.7	65.6
Ağaç Mobilya	2.6	2.0	1.8	2.8	2.5	2.7
Ayakkabı	3.0	3.6	3.6	4.3	5.7	6.3
Ara Mallar	12.3	11.3	11.4	14.8	15.2	14.8
Yatırım Malları	13.3	10.8	17.7	16.8	16.6	-

Kaynak : TOBR; 1990 İktisadi Rapor, s. 142.

DPT; 1987 ve 1989 Yıllı Programları (1) Program.

Diğer taraftan, tarımsal üretimin iç talebi karşılaması yanında, tarım ürünlerinin ihraç edilebilmesi, sektörün önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Tarım ürünlerinin hammadde olarak değil, işlenmiş mamül madde halinde ihraç edilmesinin sağladığı katma değer, bize şu sonucu vermektedir. Türkiye tarımsal hammadde yerine işlenmiş mamül maddeleri daha çok ihraç edebilmekle ve daha fazla döviz geliri elde edebilmektedir. Başka bir ifade ile, tarıma dayalı sanayilerin (agro-endüstriler) ihracatı potansiyel olarak artma eğilimindedir. Nitekim, yapılan bir araştırmaya göre, 1981-1990 yılları arasında tarıma dayalı sanayilerin sağladığı katma değer, tarım ürünleri ihracatının iki kat oranında artabileceği hesaplanmıştır.⁽¹⁶⁾

Şimdi tarıma dayalı sanayi alt sektörlerinde ihracat-üretim ve talep ilişkisini ele alalım.

(16) Nazmi DEMİR; *Tarım Sektöründe İleriteye Dönük Çalışmalar, TEBIAT-Tarıma Dayalı Sanayilerin Sorunları Semineri (Yayımlanmamış Tebliği), Bursa, 1987, s. 5.*

6. ALT SEKTÖRLER İTİBARIYLA TARIMA DAYALI SANAYİLERDE İHRACAT-ÜRETİM İLİŞKİSİ

6.1. Gıda Sanayii

Hammaddesi tarıma dayalı sanayiler içinde en geniş geri gıda sanayii tutmaktadır. Girdi olarak kullanılan tarımsal ürünlerin iklim şartlarından ve fiyat dalgalanmalarından etkilenmesi gıda sanayii sektörüne de önemli oranda etkilemektedir. Ayrıca tarımsal üretimdeki bu dengesizlik ve belirsizlikler sektörün düşük kapasitede çalışmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, gıda sanayiinde modern teknolojiye sahip işletmelerin yanında halen ilkel araç ve gereçlerle üretim yapan tesislerde mevcuttur⁽¹⁷⁾. Bu tür imalathanelerin varlığı zaman zaman haksız rekabete sebep olduğu gibi, sektörde ilkel ve sağlıksız üretim yapıldığına dair genel bir kanının da oluşmasına neden olmaktadır. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki; bugün gıda sanayii, tarım ürünlerine karşı oluşturduğu talep, imalat sanayii üretimi içindeki payı ve ihracattaki payı ile tarıma dayalı sanayilerin ana sektörünü oluşturmaktadır.

Tarıma dayalı sanayiler içinde alı üretim birimleri açısından en geniş kapsamlı olanı gıda sanayiidir.

Gıda Sanayii;

- Süt ve Mamülleri Sanayii
- Et ve Mamülleri Sanayii
- Un ve Unlu Maddeler Sanayii
- Sebze ve Meyve Sanayii
- Bitkisel Yağ Sanayii
- Şeker Sanayii
- Çay Sanayii
- Yem Sanayii dallarından oluşmaktadır.

Ancak, çalışmamızda gıda sanayiini üretim ve ihracat değerleri açısından bir bütün olarak ele alacağız.

Gıda sanayii üretiminin toplam imalat sanayii içindeki payı 1989 yılında % 20.2 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5). İhracat da ise yıllar itibariyle önemli bir artma meydana geldiği ihracat/üretim oranında da artma eğiliminin olduğu gözlenmektedir.

Tablo 5'le 1988 ve 1989 yıllarındaki ihracat değerlerine deri ve deri mamülleri dahil değildir. Diğer taraftan, 1985, 1986, 1987 üretim değerleri 1986 fiyatlarına göre, 1988, 1989 ve 1990 yıllarına ilişkin üretim değerleri ise, 1988 fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

Gıda sanayiinde kapasite kullanım oranının 1989 yılı itibariyle % 78 olduğunu dikate aldığımızda, yine aynı yıl ihracat/üretim oranının % 13.2 olarak gerçekleşmesi sektörün

(17) Sanayi ve Ticaret Bakanlığı; Gıda Sanayii Özet Raporu, Ankara, 1987, s. 1.

Tablo 5 : Gıda Sanayii Üretimi, İhracatı, İhracat/Üretim Oranı ve Sektör Payı
(Üretim: Milyon TL., İhracat : Bin Dolar)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990(1)
Üretim	6.435.380	6.861.797	7.264.512	15.451.153	16.491.033	16.923.172
İhracat	776.589	784.350	820.125	773.069	790.322	-
İhracat/ Üretim Oranı	12.0	11.4	11.3	12.7	13.2	13.1
Sektör Payı % (Üretim)	23.8	23.4	23.2	19.4	20.2	19.4

Kaynak : TOBB; İktisadi Rapor 1990, s. 139-141-142- İktisadi Rapor 1987, s. 72-77-79'daki tablolardan hazırlanmıştır.

çok önemli bir ihracat potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Gıda sanayiinde 1984-89 döneminde yıllık ortalama üretim artışı % 6.2, talep artışı 5,1, ihracat artışı ise, % 11.8 olmuştur (Tablo 6). Üretim talepten daha fazla, ihracatında üretimden fazla olması sektörün daha fazla döviz girdisi sağlayabileceğinin bir göstergesidir. Ayrıca ekonomik darboğazın yaşandığı 1972-1977 döneminde ihracat değerinin negatif olduğu, ihracata yönelik teşvik tedbirlerinin artırıldığı sonraki dönemlerde arttığı görülmektedir⁽¹⁸⁾. Diğer taraftan, daha önce tanına dayalı sanayilerin ithal bağımlılığının az olduğundan bahsetmiştik. Tablo : 5'te gıda sanayiinde dönemler itibariyle ithalatın arttığı görülmektedir. Ancak, üretim ve ihracat ile karşılaştırıldığında bu değer az olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, 1989 itibariyle İhracat : 2.099.820 milyon TL., ithalat ise 806.940 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 6 : Gıda Sanayii Üretimi, Talebi, İhracatı ve İthalatındaki Yıllık Artışlar (%)

	1972-77	1978-83	1984-89
Üretim	4.7	5.6	6.2
Talep	4.9	4.8	5.1
İhracat	-5.9	11.8	10.2
İthalat	1.1	11.0	9.6

Kaynak : DPT; Beşinci Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları-2 Ank., 1985, s. 54-55'den hazırlanmıştır.

İthalat değeri ihracat değerinin % 38'ine tekabül etmektedir⁽¹⁹⁾.

(18) DPT; Beşinci Beş YILLIK Plan Destek Çalışmaları-1, Ankara, 1985, s. 206. Beşinci Beş Yıllık Destek Çalışmaları-2, Ankara, 1985, s. 89-90.

(19) Resmi Gazete; 28 Ekim 1990, Sayı : 20679-Mükerrer, 1991 Yılı Programı, s. 158-168.

6.2. İçki Sanayii

İçki sanayii; bira sanayi, şarap sanayi ve yüksek alkollü içkiler sanayinde oluşmaktadır⁽²⁰⁾. İçki sanayinin imalat sanayii üretimi içindeki payı oldukça, düşüktür (Tablo 7).

Tablo 7 : İçki Sanayii Üretimi, İhracatı, İhracat/Üretim Oranı ve Sektör Payı
(Üretim : Milyon TL., İhracat : Bin Dolar)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990 ⁽¹⁾
Üretim	310.356	327.319	344.243	1.282.691	1.357.205	1.433.147
İhracat	12.553	9.061	10.405	16.000	24.900	-
İhracat Üretim Oran	4.0	2.8	3.0	2.7	2.6	2.7
Sektör Payı (Üretim)	1.2	1.2	1.1	1.6	1.7	1.6

Kaynak: DPT; Temel Ekonomik Göstergeler 1990, s. 53- TOBB; İktisadi Rapor 1990, s. 139-141-İktisadi Rapor 1987, s. 72 ve 79'daki tablolardan hazırlanmıştır (1) program.

Sektörün ihracatının önemli bir yer tutmaması yanında, ihracat/üretim oranında da aylanın ydana geldiği gözlenmektedir. İhracat/üretim oranı 1985 yılında % 4.0 iken 1989 yılında % 2.6 olarak gerçekleşmiştir. İçki sanayii üretimi 1972-77 döneminde % 7.2, tüketimi : % 7.6, 1984-89 döneminde üretim % 4.6, tüketim (talep) ise % 4.9 oranlarında artmıştır⁽²¹⁾. İçki sanayii ürünlerine karşı talep sürekli artmaktadır. Diğer taraftan, iç talebin hızla artması ihracatın az olmasına neden olmaktadır.

6.3. Tütün Mamülleri Sanayi

Bilindiği gibi tütün, geleneksel ihraç ürünlerimizdendir. Tütünde iç talebin artması ihracatı olumsuz yönde etkilemektedir. Ülkemizde tütün ihracatı genellikle hammadde olarak yapılmaktadır. Yurtdışı talebin dikkate alındığı kalite ve standartlarda işlenmiş tütün mamüllerinin ihracatına son yıllarda ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Tablo 8'de tütün mamülleri sanayii ile ilgili veriler gösterilmiştir. Tablodanda açıkça görüleceği gibi, tütün mamülleri üretiminin, imalat sanayii içindeki payı 1985'te % 2.5 iken yıllar itibariyle azalarak 1989'da % 1.8'e düşmüştür. İhracat da ise, yıllar itibariyle dalgalı olmakla birlikte bir artma eğiliminin olduğu göze çarpmaktadır. Tütün mamülleri sanayii ihracat/üretim oranı oldukça yüksektir ve yıllar itibariyle sözkonusu oran yaklaşık aynı paralelde seyretmektedir.

(20) Refat UYSAL; A.g.m., s. 248.

(21) D.P.T.; Beşinci Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları-1, s. 207.

Tablo 8 : Tütün Mamülleri Sanayii İtmi, İhracatı, Üretim/İhracat Oranı ve Sektör Payı
(Üretim : Milyon TL., İhracat : Bin Dolar)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990 ⁽¹⁾
Üretim	687.783	651.500	663.715	1.426.879	1.472.040	1.511.985
İhracat	207.968	202.500	212.625	269.200	479.800	-
İhracat Üretim Oran	30.2	31.0	32.0	26.4	31.3	32.1
Sektör Payı (Üretim)	2.5	2.2	2.1	1.8	1.8	1.7

Kaynak: DPT; Temel Ekonomik Göstergeler 1990, s. 53- TOBB; İktisadi Rapor 1990, s. 139-141-İktisadi Rapor 1987, s. 72 ve 79'daki tablolardan hazırlanmıştır (1) program.

Diğer 8'de tütün mamülleri üretimindeki dönemler itibariyle artış oranları; 1972-77'de % 4.5, 1978-83'le % 5.1, 1984-89'da % 4.6 oranında olmuştur. Aynı dönemlerde sırasıyla talep artışı; % 8.1, % 1.8 ve % 5.2 oranında gerçekleşmiştir⁽²²⁾.

İhracat artışında ise 1972-77 döneminde % 9.2, 1978-83 döneminde % 2.1 oranında bir azalma, 1984-89 döneminde % 2.0 oranında bir artış meydana gelmiştir.

6.4. Dokuma Sanayii

Türkiye pamuk üretimi bakımından dünyada yedinci sırada gelmektedir. Türkiye'de yılda ortalama 600-650.000 ton pamuk üretilmektedir. Geleneksel ihraç ürünü olan pamuğun hammadde olarak ihraç edilmesi, dokuma sanayiini olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle serbest ekonomi gereği tekstil hammadde ve yarı mamül maddelerinin gümrük koruma duvarlarının kaldırılması, sektörde zaman zaman hammadde ithalünün yapılmasına sebep olmaktadır. Kaliteli pamuğun hammadde olarak ihraç edilmesi ve dokuma sanayii imalatında ithal girdilerin kullanılması, sektörün rekabet gücünü zayıflatmakla beraber, Türkiye'de dokuma sanayii üretim ve ihracat açısından çok önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 9'da dokuma sanayiinin imalat sanayii içindeki payı 1985'te % 6.6 iken, 1989'da % 7.1 olmuştur. Üretim ve ihracat değerlerinde yıllar itibariyle önemli artışların olması yanında ihracat/üretim oranında 1989 yılında % 53.6 gibi bir değere ulaşılmıştır. Sektörün gerek üretim ve gerekse ihracat açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu Tablo

(22) Ertekin ASHABOĞLU; 2000'li Yıllara Doğru Tekstil Sektörümüz, İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri, Aylık Bülteni, Yıl : 3, Sayı : 7, İstanbul, 1990, s. 6.

Tablo 9 : İçki Sanayii Üretimi, İhracatı, İhracat/Üretim Oran ve Sektör Payı
(Üretim : Milyon TL., İhracat : Bin Dolar)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990 ⁽¹⁾
Üretim	1.748.737	2.007.840	2.126.294	5.621.402	5.821.561	6.350.928
İhracat	695.455	776.205	834.921	1.880.400	2.258.700	-
İhracat Üretim Oran	39.0	38.7	39.3	53.1	53.6	56.6
Sektör Payı (Üretim)	6.6	6.9	6.8	7.0	7.1	7.3

Kaynak: DPT; Temel Ekonomik Göstergeler 1990, s. 54- TOBB; İktisadi Rapor 1990, s. 139-142-İktisadi Rapor 1987, s. 72-77 ve 79'daki tablolardan hazırlanmıştır (1) program.

9'dan rahatlıkla anlaşmaktadır. Tablo 10'da da yine dönemler itibariyle dokuma sanayii İh-

Tablo 10 : Dokuma Sanayii Dönemler İtibariyle Üretim, Talep, İhracat ve İthalattaki Yıllık Artışlar (%)

	1972-77	1978-83	1984-89
Üretim	9.1	2.5	6.9
Talep	11.0	-2.2	4.3
İhracat	5.2	14.1	12.3
İthalat	4.8	11.6	3.5

Kaynak: DPT; Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Destek Çalışmaları, Ankara 1985, s. 54-55'ten hazırlanmıştır.

racatında önemli artışların meydana geldiği gözlenmektedir. talep 1972-77 döneminde % 11 artmış, bir sonraki dönemde azalmış ve 1984-89 döneminde tekrar artmıştır. Üretimde ise yıllar itibariyle sürekli bir artma meydana gelmiş ve sözkonusu artış ihracata yansımıştır. Dönemler itibariyle artış eğilimleri ithalatta da görülmektedir. Ancak, İthalat değeri olarak çok düşük olduğundan 1989 yılı itibariyle ihracatın ancak % 8'i kadar gerçekleşebilmiştir.

6.5. Hazır Giyim Sanayii

Tarıma dayalı sanayiler içinde ihracat payı ikinci derecede önemli olan imalat sana-

yii hazır giyim sanayidir. İmalat sanayii üretimi içindeki payı 1985'te % 3.8 iken, 1989'da % 4.9 olarak gerçekleşmiştir. Türk imalat sanayiinde hazır giyim sanayii en yüksek ihracat/üretim oranına sahiptir. Bu oranlar 1985'te % 64.4, 1986'da % 53.5, 1987'de % 56.7, 1988'de % 65.1, 1989'da % 65.7 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 11).

Tablo 11 : Hazır Giyim Sanayii Üretimi, İhracatı, İhracat/Üretim Oranı ve Sektör Payı
(Üretim : Milyon TL., ihracat: Bin Dolar)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990 ⁽¹⁾
Üretim	1.003.899	1.129.170	1.201.361	3.440.270	3.982.173	4.468.405
ihracat	646.281	604.125	680.906	1.360.500	1.546.900	-
ihracat Üretim Oranı	64.4	53.5	56.7	65.1	65.7	65.6
Sektör Payı (Üretim)	3.8	3.9	3.8	4.3	4.9	5.1

Kaynak: DPT; Temel Ekonomik Göstergeler 1990, s. 54- TOBB; İktisadi Rapor 1990, s. 139-142-İktisadi Rapor 1987, s. 72-77 ve 79'daki tablolardan hazırlanmıştır (1) program.

Türkiye'de de hazır giyim sanayii ürünleri gerek çeşit gerekse kalite yönünden önemli bir rekabet gücüne ulaşmış, hatta mukayeseli üstünlüğe sahiptir. Bu bakımdan, hazır giyim sanayii ürünlerine konan tüm kota ve diğer kısıtlamalara rağmen ihracat sürekli artmaktadır. Dış talebin artması, üretiminde artmasına sebep olmaktadır. Sektördeki kapasite kullanımının artırılması ve diğer sorunların iyileştirilmesi ihracat şansını daha da arttıracaktır. Çünkü, hammadde bakımından hazır giyim sanayii önemli bir potansiyele sahiptir.

6.6 Ağaç Mobilya Sanayii

Ağaç mobilya sanayiinin imalat sanayii üretimi içindeki payı çok düşüktür (% 1). İhracat/üretim oranı ise 1989 yılında % 2.5 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 12). Ağaç mobilya sanayii hammaddesini orman sanayii ürünlerinden karşılamakla beraber, bazı önemli girdilerini de diğer sektörlerden karşılamaktadır (Boya, tutkal, vernik... vb.) Bu bakımdan, mobilya sanayiine girdi sağlayan sektörlerin herhangi birinde meydana gelebilecek bir üretim akması, sektörün üretiminde zorluklar meydana getirebilmektedir. Ayrıca orman sanayii ürünleri dışında kullanılan girdilerin üretimlerinde ithalata bağımlılık oranının yüksek olması üretim maliyetlerini de arttıracığından, bu durum aynı şekilde mobilya sektörüne yansıtacak ve fiyatlarda sürekli artacaktır. Fiyat artışları iç talebi olumsuz yönde etkilediği gibi, dış talep açısından da sektörün rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Diğer taraftan, üretim ve verimliliğin artırılması için kullanılması gereken teknolojik aletlerin ithal edilmesi zorunlu-

Tablo 12 : Ağaç Mobilya Sanayii Üretimi, İhracatı, İhracat/Üretim Oranı ve Sektör Payı
(Üretim : Milyon TL., İhracat: Bin Dolar)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990 ⁽¹⁾
Üretim	600.340	678.925	719.160	742.920	751.000	782.000
İhracat	15.371	13.810	16.900	14.900	13.500	-
İhracat Üretim Oran	2.6	2.0	2.1	2.8	2.5	2.7
Sektör Payı (Üretim)	2.2	2.3	2.3	1.0	1.0	1.0

Kaynak: DPT; Temel Ekonomik Göstergeler 1990, s. 54- TOBB; İktisadi Rapor 1990, s. 139-142-İktisadi Rapor 1987, s. 72-77 ve 79'daki tablolardan hazırlanmıştır (1) program.

ğu, büyük oranda finansman gerektirdiğinden, modern ve büyük ölçekli üretim yapan işletmelerin kurulması da zorlaşmaktadır. Buna rağmen, özellikle son yıllarda Orta-Doğu ve Avrupa pazarlarında Türk mobilya sanayii ürünleri rekabet edebilmekte, yıllar itibariyle ise dış talep artmaktadır.

Tablo 13 : Ağaç Mobilya Sanayii Üretimi, talebi ve İhracatından Dönemler İtibariyle Artışlar (%)

	1972-77	1978-83	1984-89
Üretim	6.5	3.9	5.9
Talep	6.5	3.6	5.3
İhracat	29.0	167.7	21.9

Kaynak: DPT; Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Destek Çalışmaları-2 Ankara 1985, s. 54-55 ve 56'dan hazırlanmıştır.

Tablo 13'te mobilya sanayii üretiminin, talebe göre yıllar itibariyle daha fazla olduğu ve aynı dönemlerde ihracatda da büyük oranda artışlar olduğu gözlenmektedir. Bu eğilimler sektörün iç talep olduğu gibi, dış talebe de cevap verebilecek düzeyde gelişme gösterdiğini yansıtmaktadır. Ancak, diğer imalat sanayii üretim dallarında olduğu gibi, mobilya sektörünün kapasite kullanım oranlarının artırılması ve diğer sorunlarının da çözümlenmesi yönünde desteklenmesi gerekmektedir.

7. SONUÇ

Türkiye'de tarıma dayalı sanayilerin durumunu genel çerçevede özet olarak ele aldık. Tarıma dayalı sanayilerin imalat sanayü içinde önemli bir yere sahip olduğunu, üretim ve ihracat açısından ekonomiye sağladığı katkıları istatistiki verilere dayanarak belirtmeye çalıştık. Sözkonusu sanayi dallarında imal edilen ürünlerin iç talebi karşılaması yanında, üretim fazlasının ihraç edilmesi ve yıllar itibariyle bu eğilimin olumlu yönde gelişmesi, Türkiye'nin artık tarım ürünlerini hammadde olarak değil, işlenmiş olarak ihraç edebileceği bir tarıma dayalı imalat sanayii yapısına kavuştuğunu göstermektedir. Ancak, sahip olunan tarımsal potansiyelin kullanılarak daha fazla üretim ve ihracat yapılması konusunda gelişmelerin yetersiz olduğunu görmekteyiz.

Çünkü, tarıma dayalı sanayilerin üretim ve ihracatını arttırabilmek için, herşeyden önce tarımsal üretimin artırılması gerekmektedir. Başka bir ifade ile tarımsal üretimin artırılmasında tarıma dayalı sanayilerin yarattıkları talep yeterli olmamaktadır. Bilindiği gibi tarımsal üretim, büyük ölçüde iklim şartlarına ve girdi kullanımına bağlıdır. Tarımsal üretimi etkileyen faktörlerin tamamı insan kontrolünde değildir. Bu bakımdan, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hemen hemen tümünde devlet, değişik metod ve araçlarla tarım sektörüne müdahale etmektedir. Tarım sektörüne müdahalenin amacı; üretim belirsizliklerini gidermek, üretici gelirlerini arttırmak ve temel insan ihtiyaçlarının karşılanmasında bir istikrarsızlığın ortaya çıkmasını önlemektir.

Tarımsal üretim ve verimliliğin artırılması, ürün çeşitlendirilmesi, tarıma dayalı sanayilerinde ürettikleri ürünlerde kalite ve standanın yükselmesini teşvik etmiş olacaktır. Tarımsal üretim ise, tüm olumsuz iklim şartlarına rağmen teknolojik girdi kullanılmak suretiyle artırılabilir. Nitekim, gelişmiş batılı ülkeler, yoğun teknoloji kullanmak suretiyle (intensif tarım) birim başına verimlilikle önemli artışlar sağlamaktadırlar. Ekilebilir arazilerin sınır noktasına vardığı bu ülkelerde iklim şartlarının doğurduğu olumsuz sonuçlar asgari düzeye indirilirken, Türkiye'de hala ekilebilir arazilerin var olması yanında, üretim ve verimlilikte düşük düzeydedir. Tarımda teknoloji kullanımı ise, iktisadi gelişmişlik seviyesi ile yakından ilgilidir. O halde, tarımın ekonomik kalkınmaya katkısını arttırmak için teknolojik girdilerle desteklenmesi gerekmektedir.

Türkiye'de imalat sanayii ürünleri ihracatında yıllar itibariyle bir artış meydana gelmiştir. Bu artışta en büyük payı tarıma dayalı sanayiler oluşturmaktadır. Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, tarıma dayalı sanayilerde kapasite kullanım oranları istenilen düzeyde değildir. Kapasite kullanım oranları istenilen düzeyde değildir. kapasite kullanım oranlarının düşük olmasının nedenlerinin başında talep yetersizliği ve finansman güçlükleri gelmektedir. Özellikle, küçük imalat sanayiinde finansman güçlükleri birinci sebep olarak yer almaktadır. Bu durum, liberal ekonomi politikasının bir gereği olarak gümrük duvarlarının kaldırılarak, dış rekabetin serbest bırakılması, üretim ve ihracat açısından tarıma dayalı sanayilerde fazla olumlu sonuçlar ortaya çıkarmamaktadır. Çünkü, tarımsal üretimin müdahale metodlarıyla korunması gerekliliği gibi, sektörün girdi olarak kaynak sağladığı tarıma dayalı sanayilerinde korunması ve desteklenmesi gerekmektedir. Zira, düşük verimlilikte üre-

tim yapan, modern teknoloji kullanmayan bir sektörün, hammaddesinin tamamını sağladığı bir imalat sanayiinin modern teknoloji ile üretim yaptığı söylenemez. O halde, tüketim maddeleri imalat sanayii ve özellikle tarıma dayalı sanayilere ithal ikamesi uygulanmalı, diğer taraftan, ihracat imkanlarının artırılması yönünde her türlü destek sağlanmalıdır.

Türk tarımı sahip olduğu tarımsal potansiyel ve ürettiği bazı ürünler açısından mukayeseli avantajlara sahiptir. Ancak, bu avantajların iyi kullanıldığını söyleyemeyiz. Çünkü, geleneksel ihraç ürünleri (pamuk, tütün, fındık, narenciye) diye adlandırılan ürünlerin üretim fazlalıkları hammadde olarak ihraç edilmekte, işlenmiş mamül madde halinde ihracaına ise, son yıllarda önem ve ağırlık verilmeye başlanılmıştır. Yukarıda da izah etmeye çalıştığımız gibi, dışa açık kalkınma stratejilerinde her sektörün serbest piyasa ekonomisi ile uyum sağlaması mümkün değildir. Bugün en gelişmiş ekonomilerde bile tarım ve tarıma dayalı imalat sektörleri devlet tarafından himaye edilmektedir. Eğer tarıma dayalı sanayilerin karıştıktıkları problemler giderilmeye çalışılmaz ise, üretim birimlerinin rekabet gücü zayıf olduğundan sektör gelişmeyecek ve belki de tarımsal ürünler hammadde olarak ihraç edilmeye devam edilecektir.

Görüldüğü gibi, tarıma dayalı sanayilerin sorunlarını tarımsal üretimin sorunlarından ayrı olarak ele almamak gerekmektedir. O halde, tarımsal girdilerin işlendiği sanayilerin ekonomiye sağladıkları olumlu gelişmeden tarım sektöründe bir bütün olarak payını almalıdır. Ancak bu şartlar altında mevcut potansiyel daha optimum bir şekilde kullanılmış olur.

Bundan başka, tarıma dayalı sanayilerde teknolojik gelişmeler izlenerek modern teknolojilerin kullanılmasının sağlanması, sektörün rekabet gücünü arttıracaktır. Dış pazar araştırmalarının yapılması, bu konularda eğitilmiş personelin yetiştirilmesi, gerekli organizasyonların yapılması, araştırma-geliştirme faaliyetlerine ağırlık verilmesi gibi konular, tarıma dayalı sanayilerin geliştirilmesinde üzerinde durulması gerekli husuları oluşturmaktadır.

Ancak hepsinden önemlisi, yapılan araştırmalarda tarıma dayalı sanayilerin tesbit edilen tam kapasitede çalışmama nedenleri, sektörün en önemli sorunlarını teşkil etmektedir. Bu sorunların giderilmesi ve diğer yönlürlerde sektöre ağırlık verilmesi, var olan önemli potansiyelin daha rasyonel bir şekilde kullanımını sağlayacak ve tarıma dayalı sanayilerin ekonomiye sağladıkları ihracat katkısında artmış olacaktır.

DİPNOTLAR

- (1) DPT; Tarıma Dayalı Sanayi Projelerinin Analizinde Ağırlık Noktalar, DPT, Yay. No: 2033, Ankara, 1986, s. 1-3.
- (2) DPT; A.g.e., s.2.
- (3) Rıfat UYSAL; Tarıma Dayalı Sanayinin Geliştirilmesi, Türkiye 2. İktisat Kongresi, Sanayi Komisyonu Tebliğleri, DPT, Yay. No. 1783, Ankara, 1981, s. 246.
- (4) FAO; Agriculture et Industrialisatio, Etudae No. 1, Roma, 1969, s. 19-20.

- (5) TÜSİAD; Tarıma Dayalı Sanayide Durum, Yay. No. TÜSİAD T/87.1.96, İstanbul, 1987, s. 3.
- (6) Ömer ALP; Tarıma Dayalı Sanayinin Geliştirilmesi, Türkiye 2. İktisat Kongresi, Sanayi Komisyonu Tebliği, DPT, Yay. No. 1783, Ankara, 1981, s. 241.
- (7) Emin IŞIKLI; Türkiye'de Tarım Ürünleri Dışsattım Politikasının Genel Değerlendirilmesi, Tarım Ürünleri Dış Pazarlama Sempozyumu, TÜBİTAK, Ankara, 1985, s. 27.
- (8) DPT; A.g.e., s.3.
- (9) TÜSİAD; A.g.e., s.4.
- (10) İTO; Aylık Ekonomik Veriler, Eylül-1990, s. 34.
- (11) Recep DERVİŞOĞLU; Tarıma Dayalı Sanayide Kapasite Kullanımı ve Diğer Üretim Problemleri, TEBAİT-Tarıma Dayalı Sanayinin Sorunları Semineri (Yayınlanmamış Tebliğ). Bursa, 1987, s. 4.
- (12) İTO; Aylık Ekonomik Veriler, Eylül-1990.
- (13) İTO; Aylık Ekonomik Veriler, Eylül-1990, s. 38.
- (14) TOBB, İktisadi Rapor 1987, s. 76-77, İktisadi Rapor 1989, s. 101, İktisadi Rapor 1990, s. 141.
- (15) A. Ümit DANIŞMAN; 24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin İhracatımızda Doğurduğu Yapısal Değişmeler Üzerine Bir Araştırma, D.P.T., Yay. No. 2037, Ankara, 1986, s. 52.
- (16) Nazmi DEMİR; Tarım Sektöründe İleriye Dönük Çalışmalar, TEBAİT-Tarıma Dayalı Sanayilerin Sorunları Semineri (Yayınlanmamış Tebliği), Bursa, 1987, s. 5.
- (17) Sanayi ve Ticaret Bakanlığı; Gıda Sanayii Özet Raporu, Ankara, 1987, s. 1.
- (18) DPT; Beşinci Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları-1, Ankara, 1985, s. 206, Beşinci Yıllık Destek Çalışmaları-2, Ankara, 1985, s. 89-90.
- (19) Resmi Gazete; 28 Ekim 1990, sayı : 20679-Mükerrer, 1991 Yılı Programı, s. 158-168.
- (20) Rifat UYSAL; a.g.m., s. 248.
- (21) DPT; Beşinci Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları-1, s. 207.
- (22) Ertekin ASHABOĞLU; 2000'li Yıllara Doğru Tekstil Sektörümüz, İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri, Aylık Bülteni, Yıl : 3, Sayı : 7, İstanbul, 1990, s. 6.